

GÜMÜLCİNE KASABASI NÜFUSU ÜZERİNE BAZI TESPİTLER (XV-XIX. YÜZYILLAR)*

Turan GÖKÇE**

Özet

Günümüzde, *Komotini* adıyla, Yunanistan'ın Trakya kesiminde yer alan şehir nitelikli bir yerleşim merkezi durumunda bulunan Gümülcine, 1344'de Aydınöğlü Gâzi Umur Bey tarafından zaptedilmesiyle birlikte bu adla anılmaya başlandı. Gâzi Evrenos Bey tarafından feth edildikten sonra tipik bir akıncı merkezi olma özelliğine kavuşan Gümülcine, Osmanlı idari taksimatında, Rumeli eyaletine tâbi Paşa livâsına bağlı bir kazâ merkezi konumuna yükseldi. XIV ve XV. yüzyıllarda uygulanan imar ve iskân politikalarıyla tipik bir Osmanlı-Türk kasabası kimliğine kavuşan Gümülcine, 1454'de 14 mahallede yaklaşık 2.836 kişinin yaşadığı bir iskân yeri iken, XIX. yüzyıl sonlarında 12.393 nüfuslu bir şehir haline geldi. İşte bu makale ile tahrir, avarız, cizye defterleri ve sâir kaynaklara dayanarak, XV-XIX. yüzyıllarda Gümülcine'nin kaydetmiş olduğu bu demografik gelişimin ayrıntıları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: *Gümülcine, Batı Trakya, Osmanlı şehri, Nüfus, İskân.*

Abstract

A Study on the Population of Gümülcine in XVth-XIXth Centuries

The city of Gümülcine, which has the name of Komotini today in the region of Thrace in Greece, began to be called with the name of Gümülcine after the conquest of Aydınöğlü Gazi Umur Bey. The town of Gümülcine became a typical center of *akindjis* after the conquest of Gazi Evrenos Bey and also became a center of district (kazâ) that attached to sancak of Paşa within the eyâlet of Rumeli in Ottoman administrative system. The town of Gümülcine had a typical Ottoman-Turkish character with the construction and settling policies in the XIVth and XVth centuries. In 1454 the town had nearly 2.836 people in 14 mahalles and had a population of 12.393 in the late XIXth century. In this paper with the evaluation of the historical sources such as tahrir, avarız and cizye registers, the details of demographical progress of the town of Gümülcine in the XVth-XIXth centuries will be examined.

Key words: *Gümülcine-Komotini, Western Thrace, Ottoman city, Population, Settlement.*

* Bu çalışma CIEPO (*International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies*) tarafından 8-12 Temmuz 2002 tarihlerinde Londra'da düzenlenen "15th CIEPO Symposium"da bildiri olarak sunulmuştur.

** Doç. Dr., E.Ü. Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Öğretim Üyesi, İZMİR-TÜRKİYE.

Giriş

Türkiye hududunun 98 km. batısında, Yunanistan-Bulgaristan sınırının 23 km. güneyinde, Ege denizine 40 km. uzaklıkta, Dedeağaç iskelesiyle İskeçe arasında, Selanik-İstanbul demiryolunun geçtiği geniş ovada kurulmuş olan Gümülcine, günümüzde, “*Komotin*” adıyla, Yunanistan’ın Trakya kesiminde yer alan bir yerleşim merkezidir. Şehir, kısmen muhafaza edilebilmiş olan fizikî dokusu ve bünyesinde barındırdığı yoğun Türk nüfusu ve sâir özellikleriyle, hâlen Batı Trakya Türklüğünün merkezi konumunda bulunmaktadır¹.

Bugünkü Yunanca ismine de esas teşkil eden “*Koumoutsina*” adıyla, kuruluşu Roma döneminde 380-385 yıllarına kadar geri giden şehir, 1344’de Aydınoğlu Gâzi Umur Bey tarafından zapt edilmesiyle birlikte Gümülcine ismiyle anılmaya başlandı². Gümülcine’nin bir Osmanlı akıncı beyi olan Gâzi Evrenos Bey tarafından fethine dair 1361’den başlayan farklı tarihler söz konusu edilmekle birlikte, son yıllarda ortaya konulan bazı çalışmalar, kasabanın Osmanlıların Trakya’yı kontrol altına almalarını sağlayan 1371 Çirmen savaşından hemen önce fethedilmiş olduğunu göstermektedir³. Buna göre, 1371’de nihâf olarak Osmanlı hakimiyetine girmiş olan kasaba, uzun zaman Paşa sancağına tâbi kazâ, 1879’dan sonra ise Edirne vilâyetine bağlı sancak merkezi olarak, 1912’ye kadar Osmanlı sınırları içerisinde kaldı.

Gâzi Evrenos Bey zamanında, 1371’den 1382’de Serez’e nakline kadar, uç bölgesinde tipik bir *akıncı merkezi*⁴ durumunda bulunan Gümülcine’nin ilk geniş çaplı îmar ve iskân faaliyetleri bu dönemde başladı. Bu zaman zarfında inşa edilmiş olan imâret, câmi ve çifte hamam ile birlikte tipik bir Osmanlı-Türk kasabası kimliğine büründü. XVII. yüzyıl başlarında Defterdar (1606-1613) Ahmed Paşa (ö. 1618) tarafından inşa edilmiş olan imaret, cami, mektep, medrese ve hamam, Gümülcine’nin fizikî gelişiminde ikinci önemli hamleyi teşkil etti⁵. Nihayet, XVII. yüzyılın ikinci yarısındaki durumu tespit etmiş olan Evliya Çelebi’ye göre Gümülcine, 4000 kiremit örtülü ev, 16 câmi, 11 mahalle mescidi, 4 medrese, 7 mektep, 2 imâret, 2 hamam, 17 han ve 400 dükkandan oluşan bir çarşığı bünyesinde barındıran mâmur bir belde haline geldi⁶. Gümülcine, Rumeli’deki akıncı merkezlerinden birini teşkil ettiği dönemden itibaren (1371-1382) ortaya koyduğu fizikî gelişmeye paralel olarak, bölgede kurulan vakıflar ve özellikle sürgün yoluyla gerçekleştirilen iskân ve kolonizasyon

¹ Tafsilat için bkz. Kiel 1996, 268; Ali Cevad 1313, 697-700; Ş. Sami 1314, 3925-3927.

² Kiel 1996, 268.

³ İlk Osmanlı kronikleri 1361 tarihini verirken, bunun Yunan tarihçileri tarafından da kabul edildiği belirtilmektedir. Bkz. Kiel 1996, 268. Kezâ, yakın zamanlarda yapılmış olan bir çalışmada da 1364/65-1971 tarih aralığı öngörülmektedir (Liakopoulos 2002, 90).

⁴ Bkz. Uzunçarşılı 1977, 414-418; Melikoff 1965, 720-721; Arslan 2001, 79-102.

⁵ Kiel 1983, 117-133; Kiel 1971, 417-429.

⁶ E. Çelebi 1928, 87-90.

hareketleriyle⁷, Anadolu'dan getirilen toplulukların yerleştirilmesi sonucunda, bünyesinde barındırdığı beşerî unsur itibarıyla de, tipik bir Türk yerleşim merkezi olma özelliğine kavuştu. İşte, sırası geldikçe işaret edilecek olan arşiv kaynaklarına dayalı olarak ortaya konulan bu çalışma ile söz konusu beşerî varlığın muayyen tarihlerdeki durumu ve XV-XIX. yüzyıllarda uğradığı değişim ortaya konulmaya çalışılacaktır.

XV-XVI. Yüzyıllarda Gümölcine'nin Nüfusu

Gümölcine'nin Osmanlı öncesi nüfusuna dair net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak, Bizans hâkimiyetinin son dönemlerinde yaşanan iç savaşlar, veba gibi salgın hastalıklar⁸ ve nihayet bölgeye yönelik Osmanlı akınlarının da etkisiyle halkın büyük kısmının açık alanlardan müstahkem mevkilere çekilme eğilimleri sonucu XIV. yüzyılda Batı Trakya'nın önemli nüfus kaybına uğradığı bilinmektedir. Bütün bu gelişmelerden etkilenmiş olan Gümölcine'nin nüfusu, bugün bile şehrin merkezinde varlığını sürdüren dikdörtgen biçimindeki kalenin kapasitesi ile sınırlı kalmıştır. Bu da, Osmanlı fethi öncesinde Gümölcine'de ancak 350-450 civarında bir nüfusun varlığına işaret etmektedir⁹.

Osmanlı Gümölcine'sinin nüfusuna dair ilk bilgilerimiz, kasabanın nihâî olarak Osmanlı hakimiyetine girdiği tarih olan 1371'den yaklaşık 83 yıl sonraki demografik durumu yansıtan 1454 tarihli icmâl tahrir defterine¹⁰ dayanmaktadır. Buna göre, 14 mahalleden oluşan kasabada toplam 613 nefer kaydedilmiştir. Bu da yaklaşık 2.836 gerçek nüfusa tekâbü'l etmektedir¹¹. Toplam nüfusun % 78'ini teşkil eden 476 neferini (2.160) söz konusu 14 mahallede sâkin oldukları anlaşılan Müslüman-Türkler oluşturmaktadır. Bunların % 90.13'ünü teşkil eden 372'si "*bennâk*", 4'ü "*çiftli*", 53'ü "*bîve*" statüsünde kaydedilmiştir. Bu da nüfusun önemli bir kısmının henüz kasaba civarındaki münbit arazide ziraatle meşgûl olduğunu göstermektedir. Müslüman nüfusun % 9.87'sini teşkil eden 47 nefer ise kasabanın deftere kayıtlı "*muaf*" zümresini oluşturmaktadır. Yaşlılık ve sair malûliyeti ile birlikte ayrıca kaydedilenler, ifâ etmekle mükellef oldukları hizmete bağlı olarak "*askerî*" statüde bulunanlar ve sadece "*avârızdan muaf ve müselleme*" tutulanlar yanında, bu zümrenin önemli bir kısmını dînî hüviyeti haiz kimselerin oluşturduğu görülmektedir. Bu cümleden olarak, 8 imam ve 2 müezzinin kaydedilmiş olması, aynı zamanda fethi takip eden 83 yıl zarfında, şehirde Müslüman nüfusun ibâdeti için en az 8 câmi veya mescid inşâ edilmiş olduğunu göstermektedir. Kezâ, aynı tarihte 2 "*sâhib-i tekye*" ve 5 "*tekye halkı*"nın varlığı da,

⁷ Bütünöyle Rumeli'nin iskânında tatbik edilmiş olan bu usuller hakkında bkz. Barkan 1942, s. 279-386; Barkan 1949-50, s. 524-569; Aktepe 1951-53, s. 299-312.

⁸ Laiou-Thomadakis (1977)'den nkl. Kayapınar 2002, 188.

⁹ Kiel 1996, 268.

¹⁰ TAK-MC- 0.89, s. 18.

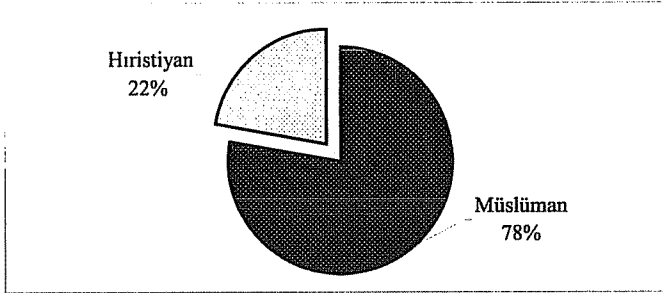
¹¹ Sadece gerçek nüfusa dair bir fikir verebilmek için ilave edilmiş olan tahmînî nüfus, deftere kayıtlı nefere dahil olmayan muayyen sayıdaki idareci kadro da dikkate alınarak ve büyük çoğunluğu aynı zamanda hane reisi olan muafklar da hane kabul edilerek, "*hâne x 5 + bîve x 4 + mücerred*" formülüne göre hesap edilmiştir.

Gümülcine'nin iskân ve kolonizasyonunda önemli rol oynayan ve sonraki tahrirlerde daha ayrıntılı bir şekilde takip edilebilen 2 tekkenin faaliyetine işaret etmesi bakımından önemlidir. Yine "ahî" adı altında ayrıca kaydedilmiş olan 1 neferin varlığı da, söz konusu 83 yıl zarfında, Anadolu ve Rumeli'nin diğer şehir ve kasabalarında olduğu gibi, tipik bir Osmanlı-Türk kasabası olarak önemli bir gelişme kaydeden Gümülcine'de de ahîlik çerçevesinde esnaf örgütünün kasabanın sosyal ve iktisâdî hayatında etkin bir konuma yükselmiş olduğunu göstermektedir.

Gebrân adı altında mahallelerde meskûn Müslümanlardan bağımsız olarak, ayrıca kaydedilmiş olan 137 nefer gayri müslim topluluğun toplam nüfusa oranı ise % 22 olarak tespit edilmiştir. Bu da yaklaşık 517 gerçek nüfusa tekabül etmektedir. Daha önce, kısaca işaret edilmiş olduğu üzere, fetih öncesi azamî 450 nüfusun yaşayabileceği kale ile sınırlı olan Gümülcine'nin, Kiel'in de işaret etmiş olduğu üzere¹², buranın Gâzi Evrenos Bey tarafından müzakere ve anlaşma yoluyla devralınmış olduğunu ve fethi müteakiben eski sâkinlerinin hemen tamamının kasabada yaşamaya devam etmiş olduklarını düşündürmektedir.

G r a f i k – 1

1454'de Gümülcine Kasabası Nüfusunun Dini Dağılımı

Gümülcine'nin iskân durumu ve demografik profilini ayrıntılarıyla tespit edebileceğimiz ikinci kaynak, mâliyeden müdevver defterler arasında tarihsiz kaydedilmiş olmakla beraber, II. Bâyezid döneminde, 1481-1492 yılları arasında tanzim edilmiş olduğu tahmin edilen¹³ mufassal tahrir defteridir¹⁴. Kasabanın kesitlerini

¹² Kiel 1996, 269.

¹³ Baştan ve sondan eksik olan defter parçasının tarihi hakkında her hangi bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak, Gümülcine'de 1454 yılında bulunmayan ve mevcut kayıtlarda ilk defa 1519 tarihli defterde (BOA.TD-70, 23) tesadüf edilen Yahudi cemâatinin kaydedilmemiş olması, bunun 1492'de İspanya'da engizisyonun zulmünden kaçan Yahudilerden (genel bilgi için bkz. Benbassa ve Rodrigue 2001, 38-92.) küçük bir kısmının kasabaya yerleşmesinden önce düzenlenmiş olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan, Hamza evlâdı Sâlih ve Muhammedî'nin müşterek mutasarrıf oldukları tımar kaydında, ellerinde Dâvud Paşa'nın

oluşturan mahallelerle ilgili en eski kayıtları içermesi bakımından da oldukça önemli olan bu deftere göre, Gümülcine, XV. asrın sonlarına doğru yine 14 mahalleden oluşmaktadır. Mahalle adları dikkate alındığında, kasabanın en eski ve en büyük mâbedi etrafında teşekkül etmiş olması dolayısıyla *Câmi* olarak adlandırılmış olan mahalle yanında, önemli bir kısmının da ilk meşhur sâkinlerinin ismiyle maruf olduğu anlaşılmaktadır. *Aydın Beg, Hacı Hayreddin, Togan, Hacı Hızır, Hacı Karagöz* ve *Dîvâne* mahalleleri bu minvâl üzere isimlendirilmişlerdir. Bazı mahallelerin de, sâkinlerinden önemli bir kısmının mensup olduğu meslek dalı ile ilgili olarak isimlendirilmiş olduğu dikkati çekmektedir. *Tabbaklar, Tabbahlar* veya *Debbağlar* şeklinde sonraki yüzyıllarda da varlığını devam ettiren *Tabakân* ve yine sonraki yüzyıllarda *Aşçı Mescidi'*ne dönüşmüş olan *Aşçı* mahallesi, Gümülcine çerçevesinde bunun en tipik örneklerini oluşturmaktadırlar. Öte yandan, kazâ kadısının varlığına bağlı olarak *Kadı* şeklinde isimlendirilmiş olan ve sonraki yüzyıllarda *Kadı Mescidi'*ne dönüşmüş olan mahalle ile XVI. yüzyıldan itibaren, muhtemelen imamın ikâmetgâhına bağlı olarak *İmamsaray* şeklinde ifade edilmiş olan *Saray* mahallesi daha farklı özelliklere binaen isimlendirilmiş olan diğer iki örneği oluşturmaktadır. Bütün bunların dışında, sonraki yüzyıllarda da *Bergamalı* şeklinde varlığını devam ettiren *Bergama*, bu mahallenin ilk sâkinlerinin, Gümülcine ve civarının sürgün yoluyla iskân ve kolonizasyonu sırasında Anadolu'dan, Bergama civarından gelip yerleşmiş olduğunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Bir iskân yeri olarak kasabanın gösterdiği fizikî ve demografik büyüme ile birlikte sonradan teşekkül eden iki mahalle ise, bu özelliklerini yansıtabilecek şekilde isimlendirilmiştir. Bunlardan, *Yenice* mahallesinin Gümülcine'nin ilk geniş çaplı imar ve iskân döneminde teşekkül etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bir mahalle adı olarak, pek çok Osmanlı-Türk şehrinde tesadüf edilen¹⁵ *Şehreküstü* ise, kasabanın büyümesi ile birlikte, üzerinde kurulduğu arazinin topoğrafik özellikleri bakımından da şehirden yüz çevirmiş gibi bir durum arz eder tarzda teşekkül etmiş olan yeni bir kesiti ifade edecek biçimde isimlendirilmiştir. Kasabada meskûn olan Hıristiyan nüfus ise mahallelerden bağımsız olarak, *Gebrân* adı altında kaydedilmiştir.

XV. yüzyıl sonlarında tespit edilmiş olan Gümülcine nüfusunu söz konusu mahallelere dağılımı ile birlikte genel olarak değerlendirmek gerekirse, şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır;

---

berâtının bulunduğu belirtilmiş olması (s. 33), defterin Koca Dâvud Paşa'nın II. Bâyezid'in tahta çıkışıyla, yeniden Rumeli Beylerbeyliği'ne getirilmesinden (Uzunçarşılı 1977, 496-498; Turan 1994, 37-38.) sonra tanzim edilmiş olması gereğine işaret etmektedir. Dolayısıyla, bu ipuçlarından hareketle defterin II. Bâyezid devrine (1481-1512), muhtemelen 1481-1492 yılları arasındaki döneme ait olduğuna hükmetmek mümkündür. Sonuç olarak, XV. asrın sonlarındaki durumu yansıtan söz konusu mufassal defter kullanılırken, metin içerisinde bu tahminî tarih dilimi yanında, yer yer "XV. yüzyıl sonları" gibi daha esnek ifadeler de kullanılmıştır.

¹⁴ BOA.MAD-16148, s. 1-9.

¹⁵ Bkz. Baykara 1990, s. 128-133.

Tablo-1

XV. Yüzyıl Sonlarında Gümülcine Kasabası Nüfusu

Mahalle	Neferen	Hâne	Mücerred	Muaf	Bîve	Tahmîni Nüfus	%
Câmi	21	21	-	-	-	105	5.03
Dîvâne	21	19	2	-	-	97	5.03
Aydın Beg	20	17	3	-	-	88	4.79
Hacı Hayreddin	4	4	-	-	-	20	0.95
Bergama	29	26	3	-	-	133	6.95
Yenice	42	40	2	-	-	202	10.07
Togan	13	11	2	-	-	57	3.11
Hacı Hızır	20	17	1	2	-	96	4.79
Hacı Karagöz	47	41	6	-	-	211	11.27
Tabakân	23	21	2	-	-	107	5.51
Kadı	48	40	7	1	-	212	11.51
Aşçı	22	20	2	-	-	102	5.27
Saray	10	9	1	-	-	46	2.39
Şehreküstü	50	41	9	-	-	214	11.99
Gebrân	47	27	5	-	15	215	11.27
TOPLAM =	417	354	45	3	15	1.905	100

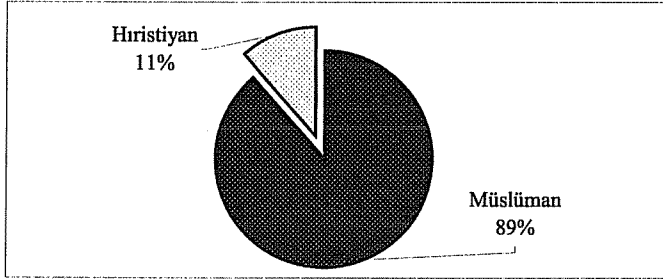
Tablodan da takip edilebileceği üzere, XV. asrın sonlarında Gümülcine'nin toplam nüfusu, yaklaşık 1.905 gerçek nüfusa tekabül eden 417 neferden ibarettir. Bu rakam 1454 verileriyle mukayese edildiğinde, aradan geçen zaman zarfında kasaba nüfusunda % 31.97'lik bir küçülme dikkati çekmektedir.

Yaklaşık 1.690 gerçek nüfusa tekabül eden 370 nefer ile nüfusun % 88.72'sini 14 mahalleye dağılmış bulunan Müslüman-Türkler oluşturmaktadır. Bunların % 11.99'unun (50) sâkin olduğu Şehreküstü mahallesi, 1481-1492'de deftere kayıtlı nüfus itibariyle kasabanın en büyük kesitini oluşturmaktadır. Bunu % 11.51 (48) ile Kadı, % 11.27 (47) ile Hacı Karagöz, % 10.07 ile (42) Yenice, % 6.9 ile (29) Bergama, % 5.27 (22) ile Aşçı, % 5.03 (21) ile Câmi ve Dîvâne mahalleleri takip etmektedir. Toplam nüfusun sadece % 0.95'ini teşkil eden 4 neferin kaydedilmiş olduğu Hacı Hayreddin ise kasabanın en küçük kesitini oluşturmaktadır.

1454 rakamlarına göre % 54.74'lük bir küçülme ile 47 nefere düşmüş olan Hıristiyan cemâatinin toplam nüfusa oranı da % 22'den % 11.27'ye gerilemiştir. 27'si hâne 5'i mücerred ve 15'i bîve olarak kaydedilmiş olan 47 nefer, yaklaşık 215 gerçek nüfusa tekabül etmektedir. Gümülcine nüfusunun XV. yüzyıl sonlarındaki dinî kompozisyonunu bir grafikte netleştirmek gerekirse, şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır;

G r a f i k – 2

XV. Yüzyıl Sonlarında Gümülcine Kasabası Nüfusunun Dînî Dağılımı

XV. yüzyıl sonlarında Gümülcine nüfusu ile ilgili olarak işaret edilmesi gereken noktalardan biri de baba adı “*Abdullah*” olarak kaydedilmiş olanlardır. Esâsen, Müslümanlar tarafından yaygın olarak kullanılan bir şahıs adı olan Abdullah, tahrir defterlerinde, aynı zamanda ihtidâ etmiş olan kimselerin baba adı yerine kullanılan bir tâbir olarak, ilgili topluluğun dînî-etnik yapısına işaret eden bir ip ucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, yukarıda da işaret edilmiş olduğu üzere, bunun her şeyden evvel yaygın bir isim olduğu gerçeğini ve sâir demografik göstergeleri dikkate almaksızın ortaya konulan sonuçların gerçeği yansıtmaktan uzak, spekülâtif değerlendirmeler olduğunu da belirtmek gerekir¹⁶. Bununla birlikte, defterde baba adı Abdullah olarak tespit edilmiş olan, Müslüman nüfusun % 8.91’ini oluşturan 33 nefer, 1454 rakamlarına göre toplam nüfusun % 31.97, Hıristiyan nüfusun ise % 54.74 oranında bir düşüş gösterdiği Gümülcine’de, ister istemez göç ve sâir faktörler yanında, ihtidâ hareketlerinin de belirli bir oranda rol oynamış olabileceğini düşündürmektedir. Ancak, söz konusu 33 neferin ne kadarının özel isim, ne kadarının yeni Müslüman olduğu işaret eden bir tâbir olarak kullanılmış olduğunu kestirmek mümkün değildir. Bununla birlikte, XV. yüzyıl sonlarına ait bu tespit, daha önce de işaret edilmiş olduğu üzere, büyük ölçüde Anadolu’dan getirilen Türklerle iskân edilmiş olan Gümülcine’nin Müslüman nüfusundaki mühtedi oranının kesinlikle % 8’in altında olduğunu göstermesi ve günümüzde bile devam ettirilen, bütünüyle Batı Trakya ve bu arada Gümülcine Müslümanlarının esas itibarıyla mühtedi olduğuna yönelik Yunan propogandasının ne ölçüde dayanaksız olduğunu ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir. Ayrıca, Gümülcine’nin 1530’da 36 neferden ibaret olan Hıristiyan nüfusunun 1570’de 32 nefer olarak tespit edilmiş olması, aynı tarihte Müslüman nüfus içerisinde baba adı Abdullah olan 43 nefer içerisinde mühtedi olduğu için böyle kaydedilmiş olanların yok denecek kadar az sayıda olduğunu tahmin etmek zor değildir.

¹⁶ Bazı örneklerle işaret etmek suretiyle, bu hususta yapılacak yorumlarda ihtiyatlı olunması gereğine dair bir değerlendirme için bkz. Emecen 1991, 153.

Diğer taraftan, tahrir defterlerinde, yeni âzâd edilmiş köleler, baba adı yerine kendilerini âzâd eden kimselere “*mutak*” olarak kaydedilmişlerdir. XV. yüzyıl sonlarında Gümülcine’de bu minvâl üzere kaydedilmiş olan 19 azatlı kölenin Müslüman nüfusa oranı % 5.13 olarak tespit edilmektedir. Aşağıda ayrıca işaret olunacağı üzere, 1570 tarihli defterde ise sadece 1 mutak kaydına rastlanmaktadır.

Gümülcine nüfusunun bütün özellikleriyle tespitine imkân veren en eski mufassal olan bu defterden hareketle, kasaba nüfusunu teşkil eden dinî ve içtimaî zümreleri ve bu arada kasabanın iktisâdî hayatında rol oynayan belirli meslek gruplarını da ortaya koymak mümkündür. Baba adlarıyla birlikte verilen meslek bilgileri, kasaba nüfusunun bir önceki kuşağının niteliklerine ışık tutması bakımından, öncelikle işaret edilmesi gereken noktalardan biridir. Bunu sayıları ile birlikte, genel bir tablo üzerinde ifade etmek daha uygun olacaktır;

T a b l o – 2

**XV. Yüzyıl Sonlarında
Baba Adlarıyla Birlikte Kaydedilmiş Olan Meslek Grupları**

Arabacı	4	Hayyât	2
Babuçcu	5	Helvacı	1
Başmakçı	3	İşkembeci	2
Bazargan	1	Kassâb	3
Bennâ	1	Kazancı	1
Bostancı	1	Keçeci	1
Bozacı	1	Kuyumcu	1
Börekci	1	Mutaf	2
Cüllah	1	Nalband	2
Çölmekci	1	Neccâr	1
Darakçı	2	Pembegû	1
Davulcu	1	Sabuncu	3
Değirmenci	1	Sarrafi	1
Dellak	1	Semerci	1
Demirci	3	Üstâd	1
Dülger	2	Yapucu	4
Hallâc	2		

XV. asrın sonlarında tespit edilmiş olan kasaba nüfusu içerisinde, tabloda işaret edilmiş olan bir önceki kuşağa nazaran, daha az sayıda meslek grubuna tesadüf edilmektedir. Bunlar içerisinde, merkezde bulunan câmi ile birlikte, mahallelere dağılmış olan mescitlerde bulunan dînî görevliler önemli bir yer tutmaktadır. Bu cümleden olarak, on imam ve bir müezzîn tespit edilmektedir. Ayrıca, bir müderris dikkati çekmektedir. Kezâ, kasaba nüfusunun askerî kanadına mensup olan bir sipâhi ve

bir doğancıyı da belirtmek gerekir. Bunların dışında, raiyyet statüsünde olup, meslekî özellikleri ile birlikte kaydedilmiş olanları tablo üzerinde ifade etmek daha doğru olacaktır;

T a b l o – 3

**XV. Yüzyıl Sonlarında
Gümülcine Kasabası Nüfusunun Meslekî Özellikleri**

Arabacı	2	Hizmetkâr	1
Aşçı	1	Kassâb	1
Bâbuçcu	1	Keçeci	1
Cüllâh	5	Kuyumcu	1
Çerçi	2	Nalband	2
Çırak	2	Neccâr	1
Dellâk	1	Sabuncu	3
Deveci	1	Tabak	4
Hallâc	1	Üstâd	1
Hayyât	4		

İki tablonun tedkikinden, daha çok meslek grubunun bulunduğu bir önceki kuşağa rağmen, XV. asrın sonlarında Gümülcine nüfusunun çok daha sınırlı bir kısmının belirli meslek gruplarına mensup olduğu anlaşılmaktadır. Tabloda belirtilmiş olan 5 cüllâh, 4 tabak, 4 hayyât ve 3 sabuncu kasabanın hâkim meslek gruplarına işaret etmektedir. Bunları, çeşitli üretim ve hizmet sektörleri ile ilgili meslek grupları takip etmektedir. XV. asrın sonlarındaki durumu yansıtan bu tabloya rağmen, aşağıda ayrıca işaret olunacağı üzere, XVI. asrın ikinci yarısında, kasabanın gelişmesine paralel olarak, çeşitli sektörlerle ait meslek gruplarına mensup nitelikli nüfus önemli bir artış gösterecektir.

Gümülcine'nin demografik durumunu tespit edebileceğimiz üçüncü defter 1519 tarihli bir icmâl tahrir defteridir¹⁷. 68.514 akçalık hâsılatıyla *Rumili Azabları Ağası Ali Çelebi bin Canbaz Mustafa Beg* zeâmetine tahsis edilmiş olan Gümülcine'nin nüfusu, kasabayı teşkil eden mahalleler belirtilmeksizin, sadece dîni-etnik gruplar dikkate alınmak suretiyle, topluca kaydedilmiştir. Bunu bir tablo üzerinde ifade etmek gerekirse, şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır;

¹⁷ BOA.TD-70, s. 23.

T a b l o – 4

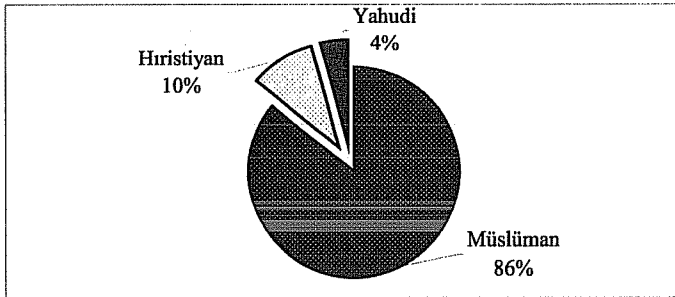
1519'da Gümülcine Kasabası Nüfusu

Müslümânân	Hâne	303
	Mücerred	197
	Toplam - Neferen	500
	Tahmîni Nüfus	1.712
Gebrân	Hâne	43
	Mücerred	6
	Bive	9
	Toplam - Neferen	58
	Tahmîni Nüfus	257
Yahüdiyân	Hâne	19
	Mücerred	5
	Toplam - Neferen	24
	Tahmîni Nüfus	100
GENEL – TOPLAM – NEFEREN =		582
GENEL – TOPLAM – TAHMİNİ NÜFUS =		2.069

Tablodan da takip edilebileceği üzere, deftere kayıtlı toplam nefer itibariyle aradan geçen yaklaşık 27-38 yıllık zaman zarfında % 39.56'lık bir artış gösteren Gümülcine nüfusu, 1519'da toplam 2.069 gerçek nüfusa tekabül eden 582 nefere yükselmiştir. Bunun, toplam nüfusun % 85.91'ini teşkil eden 500'ünü (yaklaşık 1.712 kişi) Müslüman-Türkler teşkil etmektedir. Yaklaşık 357 gerçek nüfusa tekabül eden 82 neferden ibaret olan gayri müslimler ise kasaba nüfusunun ancak % 14.09'unu oluşturmaktadır. Bunu bir grafikte ifade etmek gerekirse, şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır;

G r a f i k – 3

1519'da Gümülcine Kasabası Nüfusunun Dini Dağılımı

Gümülcine Kasabası Nüfusu Üzerine Bazı Tespitler

Burada işaret edilmesi gereken önemli noktalardan biri, 1454'den 1519'a Müslüman nüfusun yaklaşık % 5.04 oranında artış kaydetmiş olmasına rağmen, Hıristiyan nüfusun %57.66'lık bir kayıpla, ancak 257 gerçek nüfusa tekabül eden 58 nefere düşmüş olmasıdır. 65 yıllık zaman zarfında yaşanan doğal bir nüfus azalması yanında, dışa dönük göç ve yukarıda da işaret edilmiş olduğu üzere, çok cüzî de olsa ihtidâ hareketlerinin de rol oynamış olduğu düşünülmekle beraber, mevcut kaynaklardan elde edilebilen veriler, şimdilik daha ileri düzeyde bir yoruma imkân vermemektedir.

1519'da Gümülcine kasabası nüfusunun yaklaşık % 4.12'sini teşkil eden 24 neferden ibaret (yaklaşık 100 kişi) *Yahudi cemâati*, üzerinde durulması gereken diğer önemli noktayı oluşturmaktadır¹⁸. Bunlar, muhtemelen XV. yüzyıl sonlarında kasaba nüfusuna dâhil edilmiş olup, kale-içine yerleştirilmişlerdir. Bu husus, XVI. yüzyıl tahrir defterleri ve aşağıda ayrıca zikredilecek olan XVII-XVIII. yüzyıllara ait avarız ve cizye defterlerinde yer alan kayıtlarda olduğu gibi, oldukça farklı rivâyetlerle birlikte Evliyâ Çelebi tarafından da tafsilatıyla zikredilmektedir¹⁹. Keza, XIX. yüzyılın son çeyreğine ait salnâmelerde yer alan “*Gümülcine kasabası derûnunda asar-ı atikadan bir kal'a mevcud olub derûnunda öteden beru Yahûdiler meskûndur*” gibi ifadeler²⁰, bunun XIX. asrın sonlarına kadar Gümülcine'nin iskân ve demografik yapısının değişmeyen bir özelliği olarak muhafaza edilmiş olduğunu göstermektedir.

Kasabayı teşkil eden mahallelere dağılımı ile birlikte, Gümülcine nüfusunu daha ayrıntılı bir şekilde tespit edebilmemize imkân tanıyan diğer bir kaynak, *mufassal-icmâl* karakterde düzenlenmiş olan 1530 tarihli muhâsebe defteridir²¹. Buna göre, XV. yüzyıl sonlarında 14 mahalleden ibaret olan Kasaba'nın, sadece Müslümanların meskûn olduğu mahalle sayısı 17'ye çıkmıştır. *İpekci Hacı, Hacı Yavaş, Koca Nasuh, Velioglu, Bahçalu* ve *Sabuncu Ali* mahalleleri, 1530'dan itibaren isimlerine rastlanan mahalleler olarak dikkati çekmektedir.

1530'da tamamı söz konusu 17 mahallede meskûn olan Müslüman-Türk nüfusun dışında yerli Hıristiyanların mahallelerden bağımsız olarak *Gebrân* adı altında ayrıca yazılmış olmasına rağmen, 1519'da şehrin demografik dokusuna ilave edilmiş olan Yahudi cemaatinin kaydedilmemiş olması dikkati çekmektedir. Bununla birlikte,

¹⁸ Genel olarak XV-XVI. yüzyıllarda Osmanlı Yahudi Cemâatleri ve bu arada Gümülcine Yahudileri hakkında bkz. Epstein 1980, 222.

¹⁹ Kale ve Gümülcine adıyla ilişkili olarak, Yahudilerin buradaki varlıklarını daha eski zamanlara kadar götüren rivayetler için bkz. E. Çelebi 1928, 87.

²⁰ *SVE -1319* (1892), 228.

²¹ BOA.TD-167, s. 7. Aynı tarihli diğerleri ile birlikte, bu defter de yakın zamanlarda Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı tarafından hazırlanan indekslerle birlikte tıpkıbasım olarak yayımlanmıştır: *167 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rum-ili Defteri (937/1530) I*, Ankara 2003.

1530'da tespit edilmiş olan Gümülcine nüfusunu mahallelere dağılımı ile birlikte genel bir değerlendirmeye tâbi tutmak gerekirse şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır;

T a b l o – 5
1530'da Gümülcine Kasabası Nüfusu

Mahalle	Neferen	Hâne	Mücerred	Muaf	Tahmînî Nüfus	%
İpekci Hacı	25	13	2	10	117	6.91
Tabbaklar	10	7	1	2	46	2.76
Hacı Yavaş	23	13	4	6	99	6.35
Hacı Karagöz	14	10	-	4	70	3.87
Kadı Mescidi	12	8	2	2	52	3.31
Hacı Hızır	6	3	-	3	30	1.66
Hacı Hayreddin	5	3	-	2	25	1.38
Koca Nasûh	22	17	-	5	110	6.08
Velioğlu	24	15	5	4	100	6.63
İmamsaray	15	9	-	6	75	4.14
Bahçalı	22	17	2	3	102	6.08
Şehreküstü	37	20	4	13	169	10.22
Yenice	38	26	6	6	166	10.50
Aşçı Mescidi	11	6	2	3	47	3.04
Bergamalı	24	10	-	14	120	6.63
Câmî-i Şerif	25	15	4	6	109	6.91
Sabuncu Ali	13	8	-	5	65	3.59
Gebrân	36	23	13	-	128	9.94
TOPLAM =	362	223	45	94	1.630	100

Tablodan da takip edilebileceği üzere, 1530'da Gümülcine'nin toplam nüfusu, yaklaşık 1.630 gerçek nüfusa tekabül eden 362 neferden ibarettir. Bu rakam 1519 verileriyle mukayese edildiğinde, 11 yıl gibi kısa zamanda kasaba nüfusunda % 37.80'lik bir düşüş olduğu görülmektedir. Bu da, XV. yüzyıl rakamlarına nazaran, 1519'dan itibaren kasaba nüfusunda görülen düşüş trendinin hızlanarak devam ettiğini göstermektedir. 11 yıllık süre için doğal yollardan yaşanması mümkün görünmeyen bu hızlı düşüşde, dışa yönelik nüfus hareketleri veya salgın hastalık ya da afet gibi yaşanmış olan olağanüstü felaketler rol oynamış olmalıdır.

Yaklaşık 1.502 gerçek nüfusa tekabül eden 326 nefer ile nüfusun % 90.06'sını 17 mahalleye dağılmış bulunan Müslüman-Türkler teşkil etmektedir. Bunların % 9.84'ünün (38) sâkin olduğu Yenice mahallesi, 1530'da nüfus itibarıyla kasabanın en büyük kesitini oluşturmaktadır. Bunu % 9.59 (37) ile Şehreküstü, % 6.48 (25) ile İpekci Hacı ve Câmî-i Şerif, % 6.22 ile (24) Velioğlu ve Bergamalı, %5.96 ile (23) Hacı

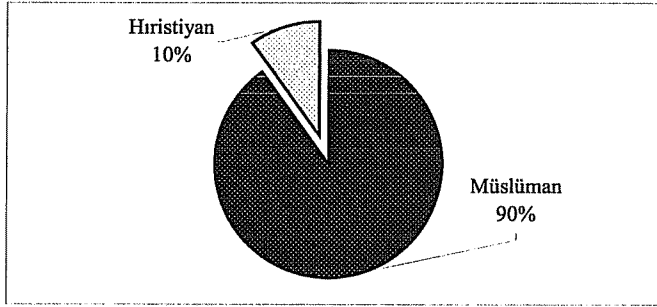
Gümülcine Kasabası Nüfusu Üzerine Bazı Tespitler

Yavaş, % 5.70 (22) ile Koca Nasuh ve Bahçalı mahalleleri ile diğerleri takip etmektedir. Toplam nüfusun sadece % 1.30'unu teşkil eden 5 neferin kaydedilmiş olduğu Hacı Hayreddin ise kasabanın en küçük kesitini oluşturmaktadır.

1530'da Gümülcine'nin Müslüman nüfusu içerisinde, 19 imam, 1 hatib, 13 müezzîn, 1 nâib, 1 kethüda, 2 mütevellî, 1 mâzul hisar eri, 1 sâhib-i berat, 1 akıncı, 11 eşküncü-yamak, 1'i reis olmak üzere 7 çeltikçi, 9 kürekçi, 2 tuzcu, 13 yağcı, 7 küreci, 4 fakir ve 1 lal bulunduğu anlaşılmaktadır.

1519 rakamlarına göre % 37.93'lük bir küçülme ile 36 nefere düşmüş olan Hıristiyan cemâatinin toplam nüfusa oranı da % 9.94'e gerilemiştir. 23'ü hâne 13'ü mücerred olarak kaydedilmiş olan 36 nefer, yaklaşık 128 gerçek nüfusa tekabül etmektedir. Daha önce de işaret olunduğu üzere, Yahudi cemaatinin kaydedilmemiş olması dolayısıyla başka bir gayrı müslim unsurun mevcut olmadığı Gümülcine nüfusunun 1530'daki dînî dağılımını bir grafikte netleştirmek gerekirse, şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır;

Grafik-4
1530'da Gümülcine Kasabası Nüfusunun Dînî Dağılımı

XV ve XVI. yüzyıl tahrir defterlerinden, mahalle ve gayrı müslim cemâatlerle birlikte, vergi mükellefi Gümülcine nüfusunun ismen kayıtlı bulunduğu ikinci mufassal defter²² II. Selim dönemine ait olup, 1570 tarihlidir. Buna göre, 1570'de Müslüman nüfusun yaşadığı 16 mahalle ve iki gayrı müslim cemâatten oluşan kasabada, 1530'da mevcut olan Hacı Hayreddin ve İmamsaray mahallelerine tesadüf edilememektedir. Buna mukabil, 1570'de ilk defa, sonraki yüzyıllarda daha ziyade ikinci ismiyle kaydedilmiş olan "*İbrâhim nâm-ı diğer Ârifâne*" mahallesi kasabanın yeni bir ünitesi olarak yerini almış bulunmaktadır. 1570'de Gümülcine nüfusunu genel bir değerlendirmeye tâbi tutmak gerekirse, şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır;

²² TKGM.KKA.TD-187, v. 109b-113a. Defterin 1178 (1764) tarihli bir nüshâsı için bkz. BOA. A.DF-326, 2-7.

T a b l o – 6
1570’de Gümülcine Kasabası Nüfusu

Mahalle	Neferen	Hâne	Mücerred	Muaf	Tahmîni Nüfus	%
İpekci Hacı	21	13	2	6	97	4.77
Debbağân	12	9	-	3	60	2.73
Hacı Yavaş	45	35	-	10	225	10.23
Hacı Karagöz	20	13	-	7	100	4.55
Kadı Mescidi	12	6	-	6	60	2.73
Hacı Hızır	10	2	3	5	38	2.27
Koca Nasûh	21	7	4	10	89	4.77
Velioglu	28	14	2	12	132	6.36
Bağçalı	29	18	3	8	133	6.59
Şehreküstü	34	19	-	15	170	7.73
Yenice	41	23	4	14	189	9.32
Aşçı Mescidi	12	6	-	6	60	2.73
Bergamalı	15	5	-	10	75	3.41
Câmî-i Atik	28	17	3	8	128	6.36
Sabuncu Ali	26	14	3	9	114	5.91
İbrâhim nâm-ı diğer Arifâne	31	21	2	8	147	7.05
Gebrân-ı Nefs-i Gümülcine	32	22	10	-	120	7.27
Cemâat-i Yahûdiyân-ı Nefs-i Gümülcine	23	19	4	-	99	5.23
TOPLAM =	440	263	40	137	2.036	100

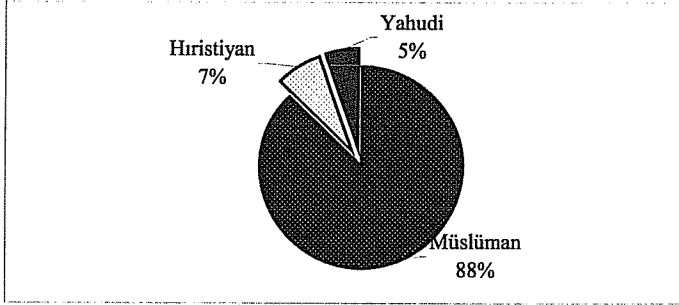
Tablodan da takip edilebileceği üzere, aradan geçen 40 yıllık zaman zarfında deftere kayıtlı nefer itibariyle, % 21.55’lik bir büyüme kaydetmiş olan Gümülcine’nin, 1570’de yaklaşık 2.036 gerçek nüfusa tekabül eden 440 neferin kayıtlı bulunduğu bir iskân yeri haline gelmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bunun, yaklaşık 1.817 gerçek nüfusu temsil eden 385 nefer ile %87.50’sini 16 mahallede sâkin olan Müslüman-Türkler oluşturmaktadır. 45 nefer ile toplam nüfusun % 10.23’ünün yaşadığı Hacı Yavaş mahallesi, 1570’de nüfus itibariyle kasabanın en büyük kesitini teşkil etmektedir. Bunu % 9.32 (41) ile 1530’da en büyük nüfus potansiyeline sahip olan Yenice mahallesi takip etmektedir. Toplam nüfusun % 7.73’ünü (34) bünyesinde barındıran Şehreküstü mahallesi, bu tarihte de şehrin önemli ünitelerinden birini oluşturmaktadır. 1570’de 10 nefer ile toplam nüfusun ancak % 2.27’sini bünyesinde barındıran Hacı Hızır mahallesi ise en küçük birim durumundadır.

Gümölcine Kasabası Nüfusu Üzerine Bazı Tespitler

Müslüman-Türk nüfus ile ilgili olarak işaret edilmesi gereken önemli noktalardan birisi de, hac farızasını yerine getirmiş olmalarından dolayı deftere “hacı” sıfatı ile birlikte kaydedilmiş olanların toplam nüfusa oranıdır. Bu sadece Müslüman nüfusun bir dîni özelliğinin tespiti bakımından değil, aynı zamanda muayyen bir ekonomik varlığı gerektiren bir ibadetle ilgili olmasından dolayı iktisâdî durumun göstergesi olması bakımından da önemlidir. 1570’de Gümölcine’de deftere kayıtlı Müslüman nüfusun ancak % 4,94’ünü teşkil eden 19’u hacı olma özelliğini haiz bulunmaktadır. Kezâ, babası aynı sıfatı taşıyanların sayısının da sadece 14’le sınırlı olması, Gümölcine’nin Müslüman nüfusundaki hacı oranının bir önceki kuşakta da hemen hemen aynı düzeyde olduğunu göstermektedir.

Önceki tarihlerde olduğu gibi, yine mahallelerden bağımsız olarak kaydedilmiş olan Hıristiyanlar, yaklaşık 120 gerçek nüfusa tekabül eden 32 nefer ile toplam nüfusun ancak % 7,27’sini oluşturmaktadırlar. Yukarıda da işaret edilmiş olduğu üzere, 1530 tarihli defterde tesadüf edilemeyen Yahudi cemâatinin 1570’de tekrar kaydedilmiş olduğu görülmektedir. Yaklaşık 99 kişiyi temsil eden 23 neferden ibaret olan bu cemâatin kasaba nüfusuna oranı % 5,23 olarak tespit edilmektedir.

G r a f i k – 5
1570’de Gümölcine Kasabası Nüfusunun Dîni Dağılımı

Daha önce de işaret edilmiş olduğu üzere, Gümölcine nüfusunun bütün özellikleriyle tespitine imkân veren ikinci mufassal olan bu defterden hareketle, kasaba nüfusunu teşkil eden dîni ve içtimâî zümreleri ve bu arada kasabanın iktisâdî hayatında esas rol oynayan belirli meslek gruplarını da ortaya koymak mümkündür. Bunu, dîni, idâri ve sâir askerî görevliler ve meslek grupları başlıkları altında iki grupta değerlendirmek daha uygun olacaktır.

T a b l o – 7
1570’de Gümülcine Kasabası Nüfusuna Dahil Olan Dînî, İdârî, Askerî ve Sâir Gruplar

Kadı	3	Hüddâm-î İmâret	8
Muhtesib	1	Kâtib-î İmâret	1
Müderris	1	Bevvâb-î İmâret	1
Muhzır	1	Ser-tabbâhîn-î imâret	1
İmam	23	Tabbâh-î İmâret	1
Hatib	5	Kebeci-î İmâret	1
Müezzin	20	Dânişmend	1
Muarrif	1	Muhassıl	4
Babas	1	Müsellem	3
Mütevellî	1	Akıncı	10
Câbî	1	Eşkincü	5
Muhassıl (Talebe)	2	Yamak	17
Tekkenişîn-i Zâviye	2	Reis-i Memleha	1
Şeyh	2	Reis-i Çeltik	1
Seyyid	3	Dellâl	1
Raiyyet-î İmâret	1	Mutak	1
Raiyyet-î Evrenos Beg	3	Pîr-î Fânî	1
Der-vakf	2	Lenk	1
Câbî-î İmâret	1		
TOPLAM =			210

T a b l o - 8
1570’de Gümülcine Kasabası Nüfusuna Dâhil Olan Diğer Meslek Grupları

Bâbuçcu	1	Kassab	1
Başmakçı	1	Kazaz	3
Bostancı	1	Keçeci	1
Boyacı	1	Kılıççı	1
Celeb	2	Kilârî	1
Çeltikci	7	Kiremitci	1
Debbağ	2	Küreci	5
Dellak	1	Meyhâneci	1
Derzi	3	Muytab	1
Divarçı	1	Natır	1
Dülger	2	Sabunî	1
Etmekci	1	Sarrâc	4
Farâş	1	Şem’dar	1
Habbaz	2	Tabbah	2
Hammâmî	1	Yağcı	18
Hayyat	2	Yapucu	1
TOPLAM =			210

Gümülcine Kasabası Nüfusu Üzerine Bazı Tespitler

Tablolardan da takip edilebileceği üzere, 1570'de Gümülcine nüfusunun % 47.73'ünü söz konusu dîni-ıçtimâî zümrelere mensup olanlar oluşturmaktadır. Bu da, sadece 1 pîr, 1 lenk (topal) ve 1 mutak (azadlı köle) hariç olmak üzere, nüfusun önemli bir kısmının nitelikli olduğunu göstermektedir.

Bilindiği üzere, Osmanlı şehir toplumu iki önemli kategoriden oluşmaktadır. bunlardan birincisi, “askerî” ya da “ehl-i berat” tâbir olunan dîni, idârî ve askerî görevlilerle, ilmiye sınıfı mensuplarının; ikincisi ise üretim ve hizmet sektöründe yer alan “esnaf ve zanaatkârlar”ın oluşturduğu kesimdir. Bir kasaba-şehir hüviyetini haiz olan Gümülcine'nin nitelikli nüfusu da başlıca bu iki kesimden oluşmaktadır.

Tablodan da takip edilebileceği üzere, 1570'de Gümülcine nüfusunun önemli bir kısmını birinci kategoriye dahil olanların oluşturduğu görülmektedir. Bunlar içerisinde, biri Bergama mahallesinde sâkin İpsala kadısı olmak üzere 3 kadı, 1 müderris, muhtesib ve muhızır gibi görevliler dikkat çekmektedir. 23 imam, 5 hatib, 20 müezzin ve 1 muarref, 2 tekkenişin, 2 şeyh, 2 seyyid ve 1 papaz kasaba hayatında son derece önemli rol oynayan dîni grupların ağırlığını teşkil etmektedir.

Gümülcine nüfusunun önemli bir kısmını da, Gâzi Evrenos İmâreti başta olmak üzere, mütevellî, câbî, hüddâm ve sâir vakıf görevlileri oluşturmaktadır.

Fethi müteakiben, Gâzi Evrenos Bey önderliğinde önemli bir akıncı merkezi olarak gelişmiş olan Gümülcine'nin nitelikli nüfusunun mühim bir kısmını da, askerî gruplar oluşturmaktadır. Deftere kayıtlı 10 akıncı, 3 müsellemler, 5 eşkinci ve 17 yamak bu zümrenin ağırlığını oluşturmaktadırlar.

1530'da olduğu gibi, 1570'de de, çeltikçi, bağcı ve küreci olarak kaydedilmiş olanların sayıları dikkati çekmektedir. Bu cümleden olarak, 1'i reis olmak üzere 8 çeltikçi, 18 bağcı ve 5 küreciye tesadüf edilmektedir.

Gümülcine'nin deftere kayıtlı nefer itibariyle, nitelikli nüfusunun geri kalan kısmını ise, çeşitli meslek erbâbı oluşturmaktadır. Bunlar, tablodan da takip edilebileceği gibi, gıda, tekstil, dericilik ve çeşitli âlet imalat sektörlerine dağılmış bulunmaktadır. Bu sektörlerde faaliyet gösteren meslek grupları mensuplarının sayıları, kasaba nüfusu nisbetinde oldukça düşüktür. Önemli bir kısmı da sadece birer kişiden ibarettir.

1570'de Gümülcine nüfusunun nitelikleri ile ilgili olarak işaret edilmesi gereken noktalardan birisi de, aynı tarihlerde diğer pek çok şehirde de olduğu gibi, kasaba sâkinlerinin bir kısmının “kirâcı” konumunda bulunmasıdır. Deftere kayıtlı nefer itibariyle, toplam nüfusun % 8.18'ini oluşturan 36 neferin bu minvâl üzere kirada oturdukları anlaşılmaktadır.

Bunun dışında, XVI. yüzyılda bütünüyle Gümülcine nüfusunun kaydedilmiş olduğu herhangi bir deftere tesadüf edilememiştir. Ancak, 1596 tarihli bir cizye defterinden²³, sadece Gümülcine Yahudi cemâatinin XVI. yüzyıl sonlarındaki durumu tespit edilebilmektedir. Buna göre, 25'i hâne 7'si mücerred olmak üzere, yaklaşık 132 gerçek nüfusa tekabül eden 32 neferden ibaret olan Yahudi cemâatinin nüfusunda 1570'e göre % 39.13'lük bir artış dikkati çekmektedir. Ayrıca, 25 Yahudi hânesinin ödemekle mükellef oldukları vergi itibariyle üç dilime ayrıldıkları görülmektedir. Bu minvâl üzere 5'i "âlâ", 10'u "evsat", 10'u da "ednâ" olarak kaydedilmiştir.

XVII-XVIII. Yüzyıllar

Tarihî demografi araştırmaları bakımından XV-XVI. yüzyıllardaki tahrir defterlerinin yerini, XVII ve XVIII. yüzyıllarda "avâriz" ve "cizye" defterleri almaktadır²⁴. Sadece her bir kazânın toplam avârizhânesinin kaydedilmiş olduğu icmâller dışında, kazâ merkezini teşkil eden mahallelerde avâriz vergisi mükellefi olan reâyânın yazılmış olduğu defterler, gerçek nüfusu ifade etmemekle beraber, en azından şehri teşkil eden mahallelerin genel durumunu ve avarıza esas olan nüfusu tespitte imkân vermeleri bakımından önemlidir. Bunun yanında, avâriz mükellefi reaya ile birlikte "askeri" statüde muaf tutulan nüfusun da ismen kaydedilmiş olduğu "mufassal avarız defterleri", tahrir defterlerinin bulunmadığı XVII ve XVIII. yüzyıl nüfus araştırmaları bakımından önemli bir kaynak kümesini oluşturmaktadırlar. Şimdilik, Gümülcine kasabası nüfusunun ismen kaydedilmiş olduğu herhangi bir mufassal avarız defterine tesadüf edilememekle beraber, tıpkı tahrir defterlerinde olduğu gibi²⁵, "mufassal-icmâl" karakterde düzenlenmiş olan defterler²⁶ önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Avâriz vergi tabanını oluşturan önemli bir kesimin toplam nefer olarak kaydedilmiş olmasına rağmen, nüfusun diğer katmanlarının hariç tutulmuş olması sebebiyle, icmâl ile mufassal-icmâl arasında bir yer işgâl eden 1642 tarihli deftere göre²⁷, Gümülcine kasabası 14 mahalleden ibarettir. 1570'de mevcut olan Kadı Mescidi ve Hacı Hızır mahallelerine tesadüf edilememektedir. Kale içinde meskûn Yahudiler ise yine ayrıca cemâat olarak kaydedilmişlerdir. Buna mukâbil, bu defterde işaret edilmemiş olmakla beraber, sonraki mufassal-icmâl defterlerde açıkça kaydedilmiş olduğu üzere, Hıristiyan nüfusun XVII. yüzyıldan itibaren Müslümanlarla aynı mahallelerde yaşadıkları anlaşılmaktadır. Nitekim, 1692-93 (1104) tarihli bir cizye defterine göre²⁸, toplam 100 neferden ibaret olan Hıristiyan nüfus Câmî-i Atik (7), Debbağhâne (24), Koca Nasuh (5), Sabûnî Ali (14), Narlıbağçe (50) mahallelerinde Müslümanlarla birlikte kaydedilmiş bulunmaktadır. Aynı defterde cemâat halinde yazılmış olan Yahudiler ise 40 neferden oluşmaktadır.

²³ BOA.MAD-14604.

²⁴ Bkz. Özel 1999, 735-743; Özel 2000, 35-50.

²⁵ Emecen 1996, 37-44.

²⁶ Bkz. Gökçe 2005, 71-134.

²⁷ BOA.MAD-18557, 189.

²⁸ BOA.MAD-7625, 32-35.

Gümülcine Kasabası Nüfusu Üzerine Bazı Tespitler

1642'de Gümülcine'de avâız mükellefi nüfus ve avarızhânelerin mahallelere dağılımını bir tablo üzerinde ifade etmek gerekirse şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır;

T a b l o - 9
1642'de Gümülcine Kasabası Nüfusu

Mahalle	Neferen	Hâne	Tahmînî Nüfus	%
Câmî-i Atik	13	3	65	5.24
Elhac Karagöz	8	2	40	3.23
Bergama	4	1	20	1.61
Aşçı Hasan	5	1	25	2.02
Şhreküstü	33	5,5	165	13.31
Debbağlar	15	3	75	6.05
Yenice	11	3	55	4.44
Divaneoğlu	25	4	125	10.08
Bağçeli	17	5	85	6.85
Koca Nasuh	14	3	70	5.65
İpekci	12	2	60	4.84
Sabuncu Ali	23	4	115	9.27
Hacı Yavaş	22	4	110	8.87
Arifâne	24	4	120	9.68
Yahûdiyân	22	2	110	8.87
TOPLAM =	248	46,5	1.240	100

Tablodan da takip edilebileceği üzere, 1642'de Gümülcine'de 14 mahallede 46,5 avâız-hânesi oluşturan 248 nefer kaydedilmiştir. Bu da yaklaşık 1.240 gerçek nüfusa tekabül etmektedir. Ancak, söz konusu tarihte, kasabanın gerçek nüfusunu tahmine çalışırken, avâızdan muaf olup, deftere kaydedilmemiş olan muayyen bir "askerî" nüfus potansiyelini de hesaba katmak gerekir.

Deftere kayıtlı 248 neferin %13.31'ini (33) bünyesinde barındıran Şhreküstü mahallesi, 1642'de kasabanın en büyük kesitini oluşturmaktadır. Bunu % 10.08 (25) ile Divaneoğlu, % 9.68 (24) ile Arifâne ve % 9.27 (23) ile Sabuncu Ali mahalleleri takip etmektedir. Toplam neferin ancak % 1.61'inin (4) kayıtlı bulunduğu Bergama mahallesi ise bu tarihte Gümülcine'nin en küçük demografik birimini teşkil etmektedir.

XVII. yüzyılda Gümülcine ile ilgili olarak dikkati çeken önemli kaynaklardan birisi de Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'dir. 1667-1668'deki durumu tasvir eden Evliya Çelebi, 5 cami, 11 mescid, 5 medrese, 7 mektep, 2 imaret, 2 hamam, 17 han ve 400 dükkânın bulunduğu kasabada, 16 mahallede taştan inşa edilmiş 4.000 kadar da evden söz etmektedir²⁹. Bugüne kadar ortaya konulmuş olan pek çok araştırmada da işaret

²⁹ E. Çelebi 1928, 86-90.

edilmiş olduğu üzere, özellikle hâne sayısı gibi bizzat tespiti zor hususlara dair verdiği rakamların bir değer ifade edebilmesi için mutlak surette diğer kaynaklarla kontrol edilmesi gereği düşünüldüğünde, bunun ihtiyatla karşılanması, dolayısıyla, buradan hareketle herhangi bir nüfus tahmininde bulunulmaması daha doğru olacaktır. Bununla birlikte, Gümülcine ile ilgili genel bir çalışmada, söz konusu 4000 hâne sayısından hareketle, 1667-68 yıllarında kasabanın 10-15.000 dolayında bir nüfus potansiyeline sahip olduğu ileri sürülmüştür³⁰. Halbuki, kasaba nüfusunun önemli bir kısmını ihtiva eden 1642 tarihli defterdeki rakamlar bir yana, aşağıda üzerinde durulacak olan mufassal-icmâl defterlerde yer alan daha ayrıntılı rakamlar, bunun mümkün olamayacağını gayet açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Kaldı ki, aşağıda da işaret olunacağı üzere, Gümülcine'nin, söz konusu 10-15.000 civarındaki nüfus potansiyeline ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında ulaşmış olması da, bunu teyid etmektedir.

Mevkufat defterleri arasında tespit edilmiş olan 01.11.1701 (Gurre-i Cemâziyelâhir 1113) tarihli Gümülcine kazâsı avârız defteri³¹, tam anlamıyla "mufassal-icmâl" karakterde hazırlanmış olması dolayısıyla kazâ merkezi kasabanın demografik durumunu daha gerçekçi bir şekilde ortaya koymamıza imkân vermektedir³². Bunu genel bir tablo üzerinde değerlendirebilirsek;

T a b l o - 10
1701'de Gümülcine Kasabası Nüfusu

Mahalle	Neferen	Askerî	Reâyâ		Hâne	Rub'	Tahmînî Nüfus	%
			Müslü-man	Zımmî				
Câmî-i Atik	31	7	18	6	5	-	155	7.95
Sabûnî Ali	27	8	17	2	4,5	-	135	6.92
Debbağhâne	21	4	8	9	3,5	-	105	5.38
Koca Nasuh	18	3	12	3	3	-	90	4.62
Elhac Karagöz	11	11	-	-	2*	-	55	2.82
İpekci Hacı	20	7	13	-	3	-	100	5.13
Dîvâne Ali	56	12	26	18	8	-	280	14.36
Elhac Yavaş	39	13	26	-	6,5	-	195	10.00
Şhreküstü	36	10	26	-	6,5	-	180	9.23
Aşçı Hasan	8	3	5	-	1	1	40	2.05
Bağçeli	33	9	24	-	6	1	165	8.46
Yenice	28	7	21	-	3	1	140	7.18
Bergama	16	10	6	-	1,5	-	80	4.10
Arifâne	16	9	7	-	2,5	1	80	4.10
Cemâat-i Yahûdiyân	30	-	-	-	3	-	150	7.69
TOPLAM =	390	113	209	38	59	4	1.950	100

³⁰ Kiel 1996, 269.

³¹ BOA. MAD-18557, 191-192; BOA. D. MKF-27847, 11.

³² 1701 tarihli defter ve kasaba nüfusuna dair değerlendirme için bkz. Gökçe 2005, 83-84, 88-90.

Gümülcine Kasabası Nüfusu Üzerine Bazı Tespitler

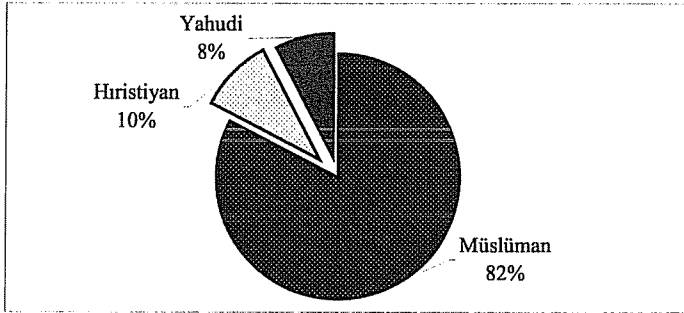
Tablodan da takip edilebileceği üzere, 1642’de olduğu gibi 14 mahalleyi bünyesinde barındıran kasabanın nüfusu, yaklaşık 1.950 gerçek nüfusa tekabül eden 390 neferden ibarettir. 1570 tarihli rakamlarla karşılaştırıldığında, Gümülcine nüfusunda % 11.36 oranında bir düşüş dikkati çekmektedir. Nüfusun % 14.36’sını (56) bünyesinde barındıran Divâne Ali mahallesi, kasabanın en büyük kesitini oluşturmaktadır. Bunu, % 10 ile (39) Elhac Yavaş, % 9.23 ile (36) Şhreküstü, % 8.46 (33) ile Bağçeli mahalleleri takip etmektedir. Nüfusun ancak % 2.05’inin (8) kayıtlı bulunduğu Aşçı Hasan mahallesi ise XVIII. Yy. başlarında Gümülcine’nin en küçük birimini teşkil etmektedir.

Deftere kayıtlı 390 neferin % 28.97’sini teşkil eden 113’ü “askeri”, geri kalan % 63.33’ünü oluşturan 247’si ise “reâyâ” statüsünde kaydedilmiştir. İkinci kategoriye dahil olan avâriz mükellefi reâyânın oluşturduğu toplam avârizhâne sayısı ise 60 olarak tespit edilmiştir.

Tablonun tetkikiyle de dikkati çekeceği üzere, önemle işaret edilmesi gereken noktalardan biri de XV-XVI. yüzyıllarda, Müslümanların meskûn olduğu mahallelerden bağımsız olarak yazılmış olan Hristiyan nüfusun “zımmi” adı altında ilk defa mahallelerde kaydedilmiş olmasıdır. Bu cümleden olarak, Câmî-i Atik, Sabûnî Ali, Debbağhâne, Koca Nasuh ve Dîvâne Ali mahallelerinde yaklaşık 190 gerçek nüfusa tekabül eden 38 nefer tespit edilmiştir. Bu da toplam nüfusun ancak % 9.74’ünü oluşturmaktadır.

Önce olduğu gibi yine cemâat halinde kaydedilmiş olan Yahudiler ise yaklaşık 150 nüfusu temsil eden ve toplam nüfusun %7.69’unu oluşturan 30 neferden ibarettir. XVIII. yüzyıl başlarında Gümülcine nüfusunun dînî-etnik dağılımı;

Grafik - 6
1701’de Gümülcine Kasabası Nüfusunun Dînî Dağılımı

XVIII. yüzyıla ait bir diğer defter 1709 (H. 1121) tarihlidir³³. Bir öncekinde olduğu gibi, muafiyetleri sebebiyle askerî statüde bulunanların da kaydedilmiş olduğu, mufassal-icmâl karakterde hazırlanmış olan bu defter de yaklaşık olarak kasabanın gerçek nüfusunu tahmin etmek bakımından oldukça kullanışlıdır. Öncelikle, defterde yer alan Gümülcine nüfusuyla ilgili rakamları bir tablo üzerinde değerlendirmek gerekirse, şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır;

Tablo - 11
1709'da Gümülcine Kasabası Nüfusu

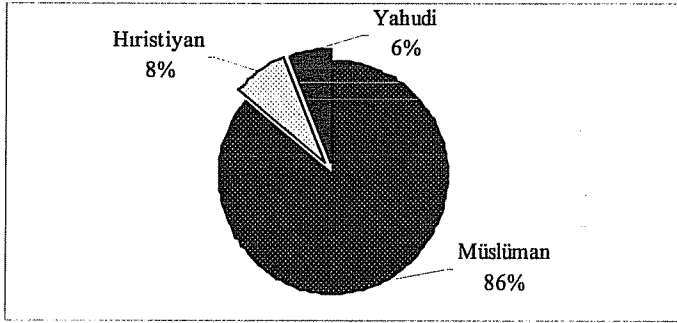
Mahalle	Neferen	Askerî	Reâyâ	Yörük	Hâne	Rub'	Tahmînî Nüfus	Toplam Nüfusa Oran %
Câmî-i Atik	30	6	24	-	5	-	150	6.07
Sabûnî Ali	22	3	19	-	4,5	-	110	4.45
Tabbağhâne	33	16	17	-	3,5	-	165	6.68
Koca Nasuh	15	10	5	-	3	-	75	3.03
Karagöz	12	6	6	-	2	-	60	2.42
İpekci	23	10	13	-	3	-	115	4.65
Dîvâne Ali	68	19	44	5	10,5	-	340	13.76
Hacı Yavaş	63	35	26	2	7,5	-	315	12.75
Şehreküstü	51	23	26	2	7,5	-	255	10.32
Aşçı Hasan	7	2	5	-	1	1	35	1.41
Bağçeli	36	12	24	-	6	1	180	7.28
Yenice	51	27	21	3	4,5	1	255	10.32
Bergama	26	19	6	1	2	-	130	5.26
Arifâne	27	18	7	2	3,5	1	135	5.46
Cemâat-i Yahûdiyân	30	-	-	-	3	-	150	6.07
TOPLAM =	494	206	243	15	66	4	2.470	100

Tablodan da takip edilebileceği üzere, 14 mahalleden ibâret olan kasabanın nüfusu, yaklaşık 2.470 gerçek nüfusa tekabül eden 494 neferden ibarettir. 1701 tarihli rakamlarla karşılaştırıldığında, Gümülcine nüfusunda % 26.66 oranında bir artış dikkati çekmektedir. Defter kayıtlarına göre, sekiz yıllık zaman zarfında meydana gelmiş olan bu artış, bir ölçüde nüfustaki gerçek büyümeyi yansıtmakla beraber, önemli oranda 1701 tarihli deftere esas teşkil eden tahrir nazaran, yeni tahrirde avâız mükellefi bütün

³³ BOA. KK. MKF-2825, s. 2. Söz konusu avâız tahriri sırasında yaşanan problemler ve nihayet burada kullanılan defterden önce tanzim edilmiş olmakla beraber, iptal edilmiş olan defterler ve kasaba nüfusu hakkında bir değerlendirme için bkz. Gökçe 2005, 84-87, 90-92.

nüfus katmanlarının titizlikle kaydedilmiş olmasının sonucu olarak değerlendirilmelidir. Aynı tarihte, dikkati çeken bir diğer husus, “*zımmî*” ya da “*gebrân*” adı altında ayrıca belirtilmiş her hangi bir Hıristiyan nüfus grubuna tesâdüf edilememesidir. Bununla birlikte, aynı tahrir döneminde hazırlanmış olup, yukarıda da işaret edilmiş olduğu üzere, iptal edilmiş olan defterde³⁴, Müslüman reâyâdan başka, zımmî adı altında toplam 39 nefer kaydedilmiştir. Bunun 15’i Divâne Ali, 12’si Tabbağhâne, 9’u Câmî-i Atik, 3’ü Koca Nasuh mahallelerinde kaydedilmiştir. Bir önceki tablodan da takip edilebileceği üzere, 1701 tarihli defterde de Hıristiyan nüfus Sabûnî Ali ile birlikte aynı mahallelerde yazılmıştır. Bu durumda, söz konusu 39 nefer Hıristiyan nüfusun, ayrıca belirtilmeksizin raiyyet adı altında buldukları mahallelerde kaydedilmiş olduklarını düşünmek ve bu varsayımdan hareketle toplam nüfusun % 7.89’unu oluşturduklarını belirtmek mümkündür. Gümülcine Yahudileri ise yine mahallelerden bağımsız olarak cemâat hâlinde kaydedilmişlerdir. 30 neferden ibaret olan bu topluluk, toplam nüfusun % 6.07’sini oluşturmaktadır. Müslüman-Türk nüfusun oranı ise 86.03 olarak tespit edilmektedir. 1709’da Gümülcine nüfusunun dînî dağılımını bir grafikte ifade etmek gerekirse, şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır;

Grafik - 7
1709’da Gümülcine Kasabası Nüfusunun Dînî Dağılımı

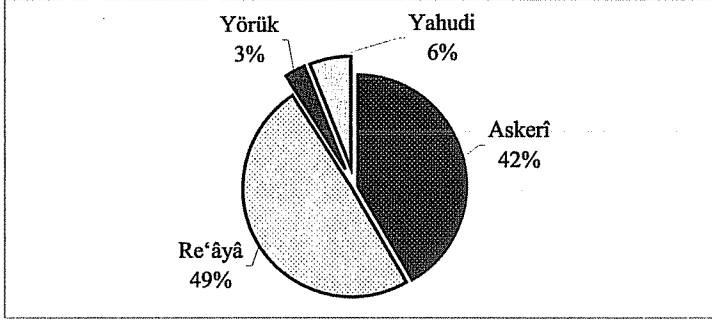
Deftere kayıtlı nüfusun % 13.76’sını (68) bünyesinde barındıran Divâne Ali mahallesi, bir önceki tarihte olduğu gibi, yine kasabanın en büyük kesitini oluşturmaktadır. Bunu, % 12.75 ile (63) Hacı Yavaş, % 10.32 ile (51) Şhreküstü ve Yenice (51) mahalleleri takip etmektedir. Nüfusun ancak % 1.41’inin (7) meskûn olduğu Aşçı Hasan mahallesi ise yine bir önceki tarihte de olduğu gibi, Gümülcine’nin en küçük yerleşim ünitesini oluşturmaktadır.

Arazi ve mülke mutasarrıf olmaları dolayısıyla avârız vergi tabanına dâhil olup, deftere kaydedilmiş olan 494 neferin % 41.70’ini teşkil eden 206’sı “askerî”, % 49.19’unu oluşturan 243’ü ise “reâyâ” statüsünde kaydedilmiştir. “Evlâd-ı Fâtihân”ın da

³⁴ BOA. D. MKF-27953, s. 4-5.

avâriz tabanına dâhil edilmesiyle, “yörük” adı altında mahallelerde kaydedilmiş olan 15 neferin oranı % 3.03 olarak tespit edilmektedir. Geri kalan % 6.07’lik kesimi ise Yahudi cemâati oluşturmaktadır. Defterdeki rakamlara göre, Gümülcine kasabası nüfusunun bu dağılımını bir grafikte ifade etmek gerekirse, şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır;

Grafik - 8
1709’da Gümülcine Kasabası Nüfusunun Sosyal Tabakalara Dağılımı

1701 tarihli defter kayıtlarının ortaya koyduğu tablo ile mukâyese edildiğinde, en dikkate değer husus, 1709 tahririnde titizlikle kaydedilmiş olunmasının doğal bir sonucu olarak, avâriz vergi tabanını teşkil eden askerî kesimin önemli bir büyüme göstermiş olmasıdır. Yukarıda verilmiş olan grafiklerden de takip edilebileceği üzere, 1701’de % 71 olan reâyâ oranı, 1709’da % 49’a düşerken, bir önceki tahrirde % 29 olan askerî oranı % 42’ye yükselmiştir. Deftere kayıtlı nefer itibarıyla kendini gösteren nüfus kompozisyonundaki bu değişim, raiyyet statüsünde değerlendirilmek isteyen “*Evlâd-ı Fâtihân*”ın yazını ile birlikte, özellikle halkın şikâyeti üzerine, raiyyet gibi mülke tasarruf etmekle beraber avârıza tâbî olmayan askerî sınıf mensuplarının “*hiçbir ferd hâriç kalmamak üzere*” tespit edilerek deftere kaydedilmesi için yapılan tahririn başarıyla tamamlanmasının sonucu olarak değerlendirilmelidir.

Şimdilik, XVIII. yüzyılda Gümülcine kasabası nüfusu ile ilgili tafsilatlı bilgi veren başka bir deftere tesadüf edilememiştir. Bununla birlikte, 1770-1771 (H.1184) yıllarında Gümülcine’nin 14 mahallesinin her birindeki avârizhâne miktarının belirtilmiş olduğu icmâl defter³⁵, gerçek nüfusu hakkında olmasa da, kasabayı oluşturan mahalleler ve bunların sahip oldukları nüfus yoğunluğu hakkında genel bir fikir vermesi bakımından önemlidir. Buna göre, toplam 59 avârizhânesinin mahallelere dağılımını bir tablo üzerinde değerlendirmek gerekirse, şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır;

³⁵ BOA. D. MKF-30524, s. 1.

T a b l o - 12
1770-1771'de Gümülcine Kasabası Avârizhânelerinin
Mahallelere Dağılımı

Mahalle	Hâne	Rub ⁴	%
Câmî-i Atik	5	-	8.47
Hacı Yavaş	6,5		11.02
Şehreküstü	6,5		11.02
Bağçeli	6	1	10.34
Yenice	3	1	5.25
Sabûnî Ali	4	1	6.95
Debbağhâne	3,5	-	5.93
Koca Nasuh	3	-	5.08
Hacı Karagöz	1	-	1.69
İpekci Hacı	3	-	5.08
Bergama	1,5	-	2.54
Aşçı Hasan	1	1	1.69
Arifâne	2	3	3.90
Dîvâne Ali	8	1	13.73
Cemâat-i Yahûdiyân	3	-	5.08
TOPLAM =	57	8	100

Bir avâriz-hânesinin kaç gerçek hânedan ibâret olduğunun ve muafların sayısının bilinmemesi sebebiyle, Gümülcine'nin nüfusuna dair net bir fikir vermekten uzak olmakla beraber tabloya aktarılmış olan rakamlar, 1770-71'de sırasıyla Dîvâne Ali, Şehreküstü, Hacı Yavaş ve Bağçeli mahallelerinin nüfusun en fazla yoğunlaştığı birimler olduğunu göstermektedir.

XIX. Yüzyıl

XIX. yüzyılda Gümülcine kazâsı nüfusuna dair iki defter tespit edilebilmiştir. Bunlardan Maliyeden Müdevver defterler arasında bulunan ilki Gümülcine kazâsına ait mufassal bir nüfus sayım defteridir³⁶. Erkek nüfusun ismen kaydedilmiş olduğu defter, çürümüş olması sebebiyle baştan eksik bulunmaktadır. Buna bağlı olarak tarihi tespit edilememekle beraber, aşağıda ayrıca işaret edilecek olan 1835 tarihli yoklama defterinde yer alan kayıtlarla karşılaştırıldığında, defterin 1835 yılı başlarında düzenlenmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Yine aynı yoklama defterinde kaydedilmiş olan mahallelerle karşılaştırıldığında, altı mahallenin eksik olduğu anlaşılan defterden hareketle, sadece dokuz mahallede meskûn nüfus tespit edilebilmektedir. Beş medresede bulunan talebeler de ayrıca

³⁶ BOA.MAD-23016, 1-12.

kaydedilmiştir. Bünyesinde barındırdığı nüfusun ancak cüzî bir kısmı tespit edilebilen Ârifâne ve Kır mahalleleri ile, Gümülcine’de misâfireten sâkin olanlar da dâhil olmak üzere, söz konusu defterden hareketle tespit edilebilen nüfusu bir tablo üzerinde ifade etmek gerekirse, şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır;

T a b l o - 13
1835’de Gümülcine Kasabası Nüfusu

Mahalle	Neferen	Tahmîni Nüfus
Hacı Karagöz	101	202
Bağçelü	75	150
Yenice	406	812
Narlıbağçe	51	102
Hacı Yavaş	254	508
Şhreküstü	302	604
Debbağhâne	116	232
Koca Nasuh	115	230
Sabûnî Ali	308	616
Arifâne	6...	12
Kır	16...	32
Medrese Talebeleri	163	163
Misâfireten Sâkin Olanlar	54	54
TOPLAM =	1.967	3.717

Görüldüğü üzere, 1835 tarihli deftere göre, nüfusu tam olarak kaydedilmiş olan dokuz mahalle ile çok cüzî bir kısmı bulunan iki mahalle yanında 163 nefer medrese talebesi ile 64 nefer misafir de dâhil olmak üzere Gümülcine’de 1.967 erkek nüfus tespit edilmektedir. Medrese talebeleri ve misafirler hariç olmak üzere, diğerlerine bir o kadar da kadın nüfus ilave edildiğinde, 3.717 kişinin söz konusu mahallelerde sâkin olduğu düşünülebilir. Ayrıca, eksik bulunan 6 mahalle ile birlikte, 1535’de, Gümülcine’nin yaklaşık 5-6.000 civarında bir nüfus potansiyeline sahip olduğu öngörülebilir.

XIX. yüzyıla ait ikinci defter ise 29.04.1835-22.10.1835 tarihleri arasındaki altı aylık dönemle ilgili nüfus yoklama defteridir³⁷. Kasabanın nüfusunun kaydedilmemiş olduğu defterde, sadece her bir mahallede cereyan eden dâhilî ve hâricî nüfus hareketleri ile doğum ve ölüm vakaları tespit edilmiştir.

³⁷ BOA. D.CRD-40328/452, s. 10-20.

Gümülcine Kasabası Nüfusu Üzerine Bazı Tespitler

T a b l o - 14
1835’de Gümülcine Kasabası Mahalleleri ve Medreseleri

Mahalleler	Aşçı Hasan
	Bergama
	Câmî-i Atik
	Hacı Karagöz
	Arifâne
	Hacı İpekci
	Bağçelü
	Yenice
	Narlıbağçe
	Hacı Yavaş
	Şhreküstü
	Debbağhâne
	Koca Nasuh
	Sabûnî Ali
Kır	
TOPLAM =	15 Mahalle
Medreseler	Câmî-i Cedid
	Yenice Mahallesi
	Gâzî Evrenos
	Hacı Zekeryâ Efendi
	Tekye
	Câmî-i Atik Şeyhi el-Hac Ahmed Efendi
TOPLAM =	6 Medrese

Tablodan da takip edilebileceği üzere, muhtemelen kasabanın çevresinde yeni gelişen Kır mahallesinin ilavesiyle, 1835’de Gümülcine’de 15 mahalle ve talebeleri ile birlikte kaydedilmiş olan 6 medrese tespit edilmiştir. Defter kayıtlarına göre, altı aylık zaman zarfında Gümülcine’de 40 doğuma karşılık 51 ölüm vakası yaşanmıştır.

T a b l o - 15
29.04.1835–22.10.1835 Döneminde Gümülcine Kasabasında Vuku Bulan
Doğum ve Ölüm Vakaları

Mahalle	Doğum	Ölüm
Aşçı Hasan	2	1
Bergama	6	-
Câmî-i Atik	1	1
Hacı Karagöz	3	1
Arifâne	3	1
Hacı İpekci	2	1
Bağçelü	5	34
Yenice	1	10
Narlıbağçe	-	1
Hacı Yavaş	1	9
Şhreküstü	11	6
Debbağhâne	-	11
Koca Nasuh	3	1
Sabûnî Ali	2	4
TOPLAM =	40	51

Gümülcine'nin genel demografik tablosunu ortaya koymaktan uzak olan bu iki defter yanında, Edirne Vilâyeti Salnâmelerinde yer alan ilgili kayıtlardan hareketle, toplam rakamlarla da olsa, XIX. yüzyılın son çeyreğindeki durumu net bir şekilde tespit etmek mümkündür. Bu cümleden olarak 1874'de Gümülcine'de meskûn toplam 3.989 erkek nüfus tespit edilmiştir³⁸. Bunun % 65.51'ini teşkil eden 2.613'ü müslim, % 34.49'unu oluşturan 1.376'sı ise gayri müslimlerden oluşmaktadır. Yaklaşık erkek nüfus kadar kadın nüfusun varlığı düşünüldüğünde, 1874'de Gümülcine kasabasında bulunan toplam nüfusun 7.978 civarında olduğunu tahmin etmek mümkündür. Bununla birlikte, Gümülcine nüfusunda görülen artış trendinin 1874 sonrasında da ivme kazanarak devam ettiği anlaşılmaktadır;

T a b l o - 16
XIX. Yüzyıl Sonlarında Gümülcine Nüfusu

Tarih	Mahalle	Hâne	Nüfus
1891 ³⁹	32	2.415	11.261
1892 ⁴⁰	-	2.435	11.356
1901 ⁴¹	36	2.381	12.393

³⁸ SVE-1291, 149.

³⁹ SVE-1309, 224.

⁴⁰ SVE-1310, 417.

Tablodan da takip edilebileceği üzere, XIX. asrın sonlarına doğru mahalle sayısı 36'ya çıkmış olan Gümülcine'nin 1874'de yaklaşık 7.978 olan nüfusu, aradan geçen 17 yıl zarfında % 41.15'lik bir büyüme göstermiştir. Bu dönemde yaşanan nüfus patlamasından önce, daha XIX. yüzyılın başlarından itibaren şehir nüfusunda görülen artışta, bölgede yaşanan yeni gelişmeler önemli rol oynamıştır. Bunlar arasında özellikle Akdeniz ile Bulgaristan arasında artan ticaretin Trakya'yı ve bu arada Gümülcine'yi olumlu yönde etkilediğini ifade etmek gerekir⁴². Bununla birlikte, 1874 sonrası yaşanan nüfus patlamasında iki önemli gelişme etkili olmuştur. Bunlardan biri, daha önce Gelibolu Sancağı'na bağlı bir kazâ merkezi durumunda bulunan Gümülcine'nin 1878'de teşkil edilen sancak merkezi konumuna yükselmiş olmasıdır. İkinci önemli gelişme ise, Gümülcine ve çevresindeki ticâret hacminin bir kat daha artmasını sağlayan Dedeağaç-Selânik demiryolu hattının buradan geçmesidir⁴³. Kısaca ifade etmek gerekirse, XIX. yüzyılın son çeyreğinde yaşanan bu iki gelişme, bir iskân yeri olarak Gümülcine'yi geçmişte olduğundan daha câzip bir merkez haline getirmiştir. Bunun sonucunda, nüfusu giderek artan Gümülcine, XV-XVIII. yüzyıllar boyunca hâkim olan kasaba hüviyetinden sıyrılıp, XIX. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde, hükümet konağı, askerlik dairesi, mahkeme, belediye, telgraf ve posta daireleri yanında, 10 câmi, 17 mescid, 3 hânkah, 2 kilise, 1 havra, 1 idadi, 11 ibtidai ve sıbyan mektebi, 19 han, 2 hamam, 1 salhane ve 963 dükkanın yer aldığı, büyüklü-küçüklü 36 mahalleden ibaret bir şehir görünümüne bürünmüştür.

Sonuç

Buraya kadar, muayyen tarihlerdeki durumunu tespit etmeye çalıştığımız Gümülcine nüfusunun, XV-XIX. yüzyıllar arasındaki seyrini, genel bir tablo üzerinde özetlemek gerekirse, şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır;

---

⁴¹ *SVE-1317*, 427.

⁴² Bkz. Kiel 1996, 269.

⁴³ Ş. Sami 1314, 3.925; Ali Cevad 1313, 697. Ayrıca, ilgili salnâmelerde de şehrin gelişimi ile ilgili olarak devamlı surette bu iki faktöre işaret edilmektedir: *SVE-1310*, 416-417; *SVE-1317*, 427; *SVE-1319*, 1037-1039.

T a b l o - 17
XV-XIX. Yüzyıllarda Gümülcine Nüfusunun Genel Durumu

Tarih =		1454	1481- 1492	1519	1530	1570	1701	1709	1874*	1891	1901
Toplam Nüfus	Neferen	613	417	582	362	440	390	494	3.989	2.415 ***	2.381 ***
	Tahmîni Nüfus	2.836	1.905	2.069	1.630	2.036	1.950	2.470	7.978	11.261	12.393
Müslüman	Neferen	476	370	500	326	385	322	425	2.613	-	-
	Tahmîni Nüfus	2.319	1.690	1.712	1.502	1.817	1.610	2.125	5.226	-	-
	Toplam Nüfusa Oranı %	% 77.65	% 88.72	% 85.91	% 90.06	% 87.50	% 82.56	% 86.03	% 65.51	-	-
Hıristiyan	Neferen	137	47	58	36	32	38	39		-	-
	Tahmîni Nüfus	517	215	257	128	120	190	195	1.376 **	-	-
	Toplam Nüfusa Oranı %	% 22.35	% 11.27	% 9.97	% 9.94	% 7.27	% 9.74	% 7.89	2.752 **	-	-
Yahudi	Neferen	-	-	24	-	23	30	30		-	-
	Tahmîni Nüfus	-	-	100	-	99	150	150	-	-	-
	Toplam Nüfusa Oranı %	-	-	% 4.12	-	% 5.23	% 7.69	% 6.07	% 34.49	-	-

* Erkek nüfus

** Gayr-ı müslim

*** Hâne

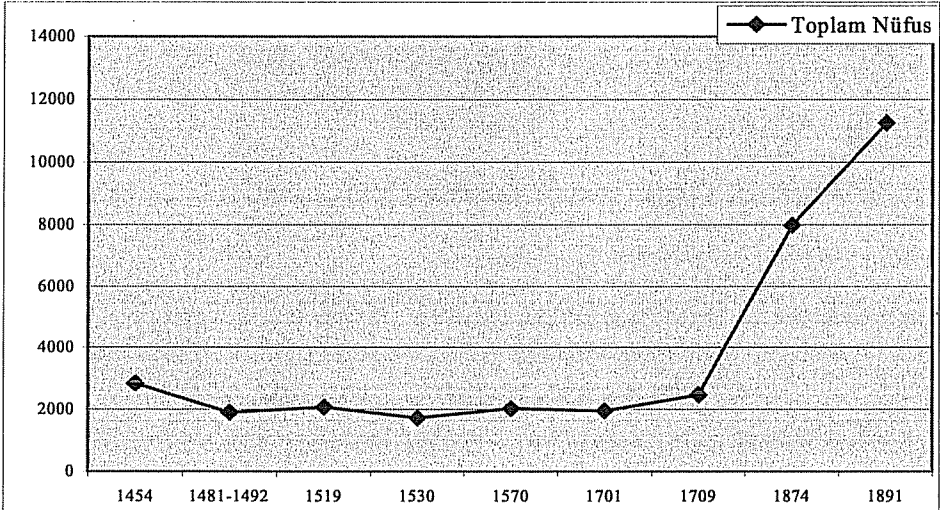
Tablodan da takip edilebileceği üzere, 1360'larda Osmanlı topraklarına katılan ve 1382'ye kadar Gâzî Evrenos Bey idaresinde tipik bir akıncı merkezi durumunda

Gümülcine Kasabası Nüfusu Üzerine Bazı Tespitler

bulunan Gümülcine XVIII. yüzyıl sonlarına gelinceye kadar, en yüksek nüfusuna, yaklaşık 2.836 gerçek nüfusa tekabül eden 613 nefer ile 1454'de sahip olmuştur. Daha önce de işaret edilmiş olduğu üzere, 1530'dan 1570'e kadar geçen 40 yıllık zaman zarfında kaydedilmiş olan % 13.99'luk büyümenin haricinde, XVI-XVIII. yüzyıllarda bünyesinde barındırdığı nüfus potansiyeli itibariyle önemli bir gelişme kaydedememiş olan Gümülcine, ancak XIX. yüzyıldaki bazı gelişmelerin bölgeyi tekrar câzip bir çekim merkezi haline getirmesi ile birlikte, bugünkü konumuna yükselmesini sağlayan hızlı büyüme sürecine girmiştir. Bu cümleden olarak, Akdeniz ile Bulgaristan arasında artan ticaretin olumlu yansımaları kadar, Selanik-Dedeağaç demiryolu hattının buradan geçmesi ve nihayet idâri bakımdan 1879'da Edirne Vilâyeti'ne bağlı *sancak merkezi* konumuna yükselmesi, söz konusu hızlı büyümede esas rol oynamıştır. Nitekim, bütün bu olumlu gelişmeler sonucunda Gümülcine'nin 1874'de 7.978'e ulaşmış olan toplam nüfusu 1891'de % 41.15'lik bir artış göstererek 11.261'e yükselmiştir. Kezâ, aradan geçen 10 yıllık zaman zarfında kaydedilmiş olan % 10.05'lik büyüme sonucunda, 1901'de 12.393'e çıkmış olması, Gümülcine nüfusunda görülen artış trendinin daha makul bir oranda da olsa devam ettiğini göstermektedir. Gümülcine nüfusunun XV-XIX. yüzyıllar arasında gösterdiği değişimi genel olarak bir grafikte ifade etmek gerekirse, şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır;

Grafik - 9

XV-XIX. Yüzyıllarda Gümülcine'nin Toplam Nüfusunda Görülen Değişim

31 Ağustos 1913'de kuruluş ancak 25 Ekim 1913'e kadar varlığını devam ettirebilen "Garbi Trakya Hükümet-i Müstakilesi"nin başkenti fonksiyonunu üstlenmiş olan Gümülcine'nin, Türk İstiklâl Harbi sonrasında imzalanan Lozan Antlaşması gereği, Batı Trakya ile birlikte Yunanistan'a bırakılmasıyla başlayan yeni dönemde demografik

dengeleri önemli ölçüde değişti. Bu dönemde uygulanan politikalar, her şeye rağmen XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar büyük çoğunluğu teşkil eden Müslüman-Türk nüfusun giderek azalmasına karşılık, Hıristiyan-Rum nüfusun devamlı artmasına yol açtı. Sonuçta, XX. asrın sonlarına gelindiğinde, dîni-etnik terkihi önemli ölçüde değişen Gümülcine nüfusunun neredeyse yarıya yakını Rumlardan oluşur hale geldi. Ayrıca, XVI. yüzyıl başlarından itibaren şehrin demografik dokusunun küçük fakat önemli unsurlarından birini teşkil eden, târihi kale içinde yaşayan Yahudi cemâatinin II. Dünya savaşı sonrasında şehri terk etmiş olması da söz konusu değişimin önemli unsurlarından biri oldu.

BİBLİYOGRAFYA

1. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Tahrir Defterleri (=BOA.TD)-70; 167.

Maliyeden Müdevver Defterler (=BOA.MAD)-7625; 14604; 16148; 18557; 23016.

Defterhâne-i Âmire, Defter-i Hâkânî Kalemî (= A.DFE)-326.

Mevkufat Kalemî (=D. MKF)-2825; 27847; 27953; 27978; 30524.

Bâb-ı Defterî Ceride Odası (=D.CRD)-40328/452.

İstanbul Belediyesi Taksim Atatürk Kitaphığı (TAK)

Muallim Cevdet Yazmaları (=MC) – 0.89.

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, Kuyûd-ı Kadîme Arşivi (=TKGM.KKA)

Tahrir Defterleri -187.

2. Salnâmeler

Salnâme-i Vilâyet-i Edirne (=SVE) -1291; 1309; 1310; 1317; 1319.

3. Araştırma ve İncelemeler

Aktepe 1951-53 Münir Aktepe, “14. ve 15. Asırlarda Rumeli'nin Türkler Tarafından İskânına Dair”, *Türkiyat Mecmuası* X (İstanbul 1951-1953), 299-312.

Gümülcine Kasabası Nüfusu Üzerine Bazı Tespitler

- Ali Cevad 1313 Ali Cevad, *Memâlik-i Osmâniyenin Tarih ve Coğrafya Lügati*, Dersaadet: yay. y.
- Arslan 2001 H. Çetin Arslan, *Türk Akıncı Beyleri ve Balkanların İmarına Katkıları (1300-1451)*, Ankara.
- Barkan 1942 Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstîlâ Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri”, *Vakıflar Dergisi* II, 279-386.
- Barkan 1949-50 Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler”, *İktisat Fakültesi Mecmuası* XI/1-4 (İstanbul Ekim 1949-Temmuz 1950), 524-569.
- Baykara 1990 Tuncer Baykara, “Şehreküstü”, *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerinde Araştırmalar* (İzmir), 128-133: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını.
- Benbassa-Rodrigue 2001
Esther Benbassa-Aron Rodrigue, *Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi (14.-20. Yüzyıllar)*, (çev. Ayşe Atasoy), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Emecen 1990 Feridun M. Emecen, “Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri”, *Tarih ve Sosyoloji Semineri (28-29 Mayıs 1990) Bildiriler*, İstanbul, 153.
- Emecen 1996 Feridun M. Emecen, “Mufassaldan İcmâle”, *Osmanlı Araştırmaları* XVI (İstanbul), 37-44.
- Epstein 1980 Mark Alan Epstein, *The Ottoman Jewish Communities and their Role in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, Freiburg.
- E. Çelebi 1928 *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi*, VIII, İstanbul: Devlet Matbaası.
- Gökçe 2005 Turan Gökçe, “Osmanlı Nüfus ve İskân Tarihi Kaynaklarından “Mufassal-İcmâl” Avârız Defterleri ve 1701-1709 Tarihli Gümülcine Kazâsı Örnekleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* XX/1, 71-134.
- Kayapınar 2002 Levent Kayapınar, “Yunanistan’da Osmanlı Hakimiyetinin Kurulması (1361-1461)”, *Türkler* 9 (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Ankara, 188.
- Kiel 1971 Machiel Kiel, “Observations on the History of Northern Greece during the Ottoman Rule-The Turkish Monuments of Komotini and Serres”, *Balkan Studies* 12/2 (Thessaloniki), 417-429.

- Kiel 1983 Machiel Kiel, "The Oldest Monuments of Ottoman-Turkish Architecture in the Balkans: The Imaret and the Mosque of Ghazi Evrenos Bey in Gümülcine (Komotini) and the Evrenos Bey Khan in the Village of Ilıca/Loutra in Greek Thrace (1370-1390)", *Sanat Tarihi Yıllığı* 12 (İstanbul), 117-133.
- Kiel 1996 Machiel Kiel, "Gümülcine", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt 14, İstanbul, 268.
- Liakopoulos 2002 Georgios C. Liakopoulos, *The Ottoman Conquest of Thrace Aspects of Historical Geography*, (Bilkent Üniversitesi Ekonomik ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Master Tezi), Ankara.
- Melikoff 1965 I. Melikoff, "Ewrenos" and "Ewrenosogulları", *The Encyclopedia of Islam*, II, Leiden, 720-721.
- Özel 1999 Oktay Özel, "17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskan Tarihi İçin Önemli Bir Kaynak: 'Mufassal' Avârız Defterleri", *XII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 12-16 Eylül 1994) Kongreye Sunulan Bildiriler*, III, Ankara, 735-743.
- Özel 2000 Oktay Özel, "Avarız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik* (Ed. Halil İnalçık-Şevket Pamuk), Ankara, 35-50.
- Ş. Sami 1314 Şemseddin Sami, *Kâmûsü'l-A'lâm*, V, İstanbul, 3925-3927.
- Thomadakis 1977 A. Laiou-Thomadakis, *Peasant Society in the Late Byzantine Empire: A Social and Demographic Study*, Princeton: Princeton University Press.
- Turan 1994 Şerafettin Turan, "Dâvud Paşa, Koca", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 9, İstanbul, 37-38.
- Uzunçarşılı 1977a İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Evrenos", *İslâm Ansiklopedisi* IV, İstanbul, 414-418.
- Uzunçarşılı 1977b İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Davud Paşa", *İslâm Ansiklopedisi*, III, İstanbul, 496-498.